

צורת הפתח

סולר אלעד

א. הקדמה

במאמר זה, אנסה להסביר מהם הגדרים המחוייבים שימצאו בפתח על מנת לחייבו במזוזה.

על פי המקורות השונים בגמרא ומחלוקות הראשונים והאחרונים, אנסה להביא את הצורות השונות של הפתחים ועל ידי כך את המסקנות השונות הנובעות מסוגיות אלו, ובכך תתבהר מהי צורת הפתח החייבת במזוזה. (נספח תמונות בסוף מאמר זה)

הערה: במאמר זה הובאו שתי גישות הילכתיות כאשר הגישה הניראית לעניות דעתי היא הגישה הראשונה, אך לעניין הלכה יש לשאול מורה הוראה.

ב. פיתחי שימאי

הגמרא במנחות¹ אומרת: "הני פיתחי שימאי פטורין מן המזוזה, מאי פיתחי שימאי, פליגי בה רב רחומי ואבא יוסי, חד אמר דלית ליה תקרה וחד אמר דלית להו שקופי". הגמרא בערובין² מביאה בריתא זו בשינויים קלים. רש"י במנחות³ מגדיר את המושג "שימאי" באומרו: "פיתחי שימאי - מקולקלין ואשמים כמו זקן אשמאי דאמרינן בקדושין"⁴. וכמו"כ רש"י בערובין⁵: "פיתחי שימאי - פתחין שוממין, לישנא אחרינא, פתחים מקולקלים שמחוסרין תיקון כמו זקן אשמאי חסר מתורה".

1 דף לג:

2 דף יא. "מאי פיתחי שימאי פליגי בה רב רחומי ורב יוסף חד אמר דלית להו שקפי וחד אמר דלית להו תקרה".

3 דף לג: ד"ה פיתחי שימאי

4 דף לב: "ת"ר מפני שיבה תקום. יכול אפילו מפני זקן אשמאי, ת"ל זקן ואין זקן אלא חכם שנאמר אספה לי שבעים איש מזקני ישראל"

5 דף יא.

צורת הפתח

ההבנה הפשוטה במחלוקת רב רחומי ואבא יוסי היא דמר אמר חדא ומר אמר חדא ואינס חלוקים⁶, וכדברי הבי"ל⁷: "דלא פליגי אלא בפירושא דפיתחי שימאי אבל לעניין דינא כולי עלמא מודו דבין לית להו תקרה בין לית להו שקפי פטורים"⁸.

א"כ משמע שהכוונה בפיתחי שימאי שיש בהם משהו מקולקל או חסר ובעקבות כך פתחים אלו אינם חייבים במזוזה.

בהבנת הקלוקל והחסרון בפיתחי שימאי נחלקו הדעות

רש"י במנחות⁹ אומר: "תקרה - אסקופה עליונה¹⁰, שקפי - מזוזות. לישנא אחרינא: תקרה - שאין הבית מקורה, שקפי - אסקופה עליונה".

רש"י בהבנה הראשונה, הסביר את החסרון בצורת הפתח, למ"ד "לית להו תקרה", הבעייה היא בחסרון המשקוף ולמ"ד "לית להו שקפי", הבעייה בחסרון המזוזות.

בהבנה השנייה הסביר, שלמ"ד "לית להו תקרה", הבעייה אינה בצורת הפתח אלא בבית, שכן אינו מקורה, ולמ"ד "לית להו שקפי", הבעייה בחסרון המשקוף בצורת הפתח.

כלומר, רש"י במנחות הבין שמבנה החייב במזוזה אמור להיות שלם ואילו בפיתחי שימאי ישנו חיסרון או בצורת הפתח או במבנה עצמו ובעקבות כך פטור המבנה ממזוזה. ומשמע, שעל מנת לחייב את הפתח במזוזה, המשקוף והמזוזות צריכים לחסום בעד הרוח הפרוצה (ציור 4).

רש"י בערובין¹¹ הסביר בשונה מדבריו במנחות את דיברי הגמרא באומרו:

"שיקפי - מזוזות שנחלצו אבניהם מכאן ומכאן, אבן יוצאת

ואבן נכנסת, ואין זו צורת הפתח. תקרה - שאין כלום בניין

6 הרא"ם בספר היראים בסימן ת' כתב: "ועבדין לחומרא ואיזה שיהיה, חייב במזוזה" כלומר מכיון שמחלוקת רב רחומי ואבא יוסי לא הוכרעה, וספק דאורייתא לחומרא, יקבע מזוזה אבל ללא ברכה. החזו"א ביו"ד סימן קעא אות ח' דוחה את דבריו ואין זה המקום להרחיב בכך.

7 טור יו"ד סימן רפ"ו אות יד בהוצאת המכון ד"ה בית שאינו

8 כ"כ החזו"א יו"ד סימן קעא אות ח' וחיידושי הר"ן בערובין יא. ד"ה חד אמר

9 דף לג.

10 אסקופה עליונה פרושו המשקוף, וע"פ הגדרת מלון אבן שושן: "מזוזה - כל אחד משני הדפנות שעל הסף, מימין ומשמאל לפתח שהמשקוף נשען עליהם. משקוף - הקורה או האבן העליונה שמעל לפתח הנשענת על שתי המזוזות".

11 דף יא.

מכרמי שומרון

למעלה מן הפתח אלא כל הכותל חלוק כפתח עד ראשו, וצורת הפתח שאמרו, קנה מכאן וקנה מכאן, וקנה על גביהן". ומשמע ש"שקפי" הכוונה למזוזות שאינם מסותתות יפה (ציור 10) ונראה שצורת הפתח אינה מוכנה, ו"תקרה" הכוונה שתקרת הבית אינה מגיעה עד לצורת הפתח (ציור 3). משמע מרש"י שאם תקרת הבית תגיע עד לצורת הפתח וראשי הכתלים יהיו מסותתים יפה, יתחייב במזוזות למרות שלא הכתלים ולא התקרה חוסמים בעד הצד הדרומי של המבנה (ציור 2), כיון שלדעת רש"י אם התקרה יכולה לשמש כמשקוף, גם הכתלים יכולים להוות מזוזות. ואילו מדבריו במנחות משמע שמשקוף ומזוזות החוסמים בעד הרוח הדרומית חיוניים על מנת לחייב צורת הפתח במזוזות (ציור 4). א"כ משמע שדברי רש"י בהסברו על הגמרא במנחות שונים מדבריו על הגמרא בערובין¹².

תוס' במנחות¹³ אומר:

"דלית להו תקרה, פירוש מקום שהפתח שוקף שם מלמעלה אינו שווה אלא האבנים מן הכיפה, אבן ניכנסת ואבן יוצאת. וכענין זה דלית ליה שקפי, שאין שם מזוזות אלא האבנים בולטות כגון שיני חומה (ציור 10)".

תוס' מפרש כמו שרש"י הסביר בערובין לגבי שקפי.

הרא"ש¹⁴ מביא את דברי התוס' ומשמע שסובר כמותו.

לפי פרושי התוס' והרא"ש הבעייה בצורת הפתח שכן אינה מסותתת יפה וכמו"כ ניראת כאינה מוכנה.

הריטב"א¹⁵ על הגמרא בערובין מפרש: "דלית ליה שקפי - פירוש שאין

שם **תיקון מזוזות** מן הצד. דלית ליה תקרה - שלא נתנו שם תקרה".

12 אך מכיון שרש"י פרשן על הגמרא, הסתירה בהסבריו על הגמרות השונות אינה מהווה קושיא לגביו.

13 דף לג: ד"ה דלית להו תקרה

14 סימן יא

15 ערובין יא. ד"ה מאי פיתחי שימאי

בהבנת הריטב"א ישנם שתי אפשרויות:

הבנה א': "דלית ליה שקפי - פירוש שאין שם תיקון מזוזות מן הצד" כלומר צורת הפתח מחוייבת במזוזה רק אם כתלי המבנה יחסמו בעד הרוח הרביעית הפרוצה ויצרו צורת הפתח. וכמו כן "דלית ליה תקרה - שלא נתנו שם תקרה הנקרא בלשון הכתוב משקוף" כלומר לדעת הריטב"א, אם כתלי הבית והתקרה חוסמים בעד הרוח הפרוצה ויוצרים ע"י מבנה הכתלים צורת הפתח, אזי הפתח יתחייב במזוזה, **ותיקון המזוזות** נעשה על ידי ראשי הכתלים החוסמים את הרוח הפרוצה (ציור 4).

משמע שהריטב"א מפרש כמו פירוש א' של רש"י במנחות שאם כתלי הבית אינם חוסמים בעד הרוח הרביעית הפרוצה (ציור 2) אזי המיבנה נראה כפרוף ולכן אינו חייב במזוזה.

הריטב"א בד"ה מאי פיתחי שימאי אומר את דבריו ומוסיף: "ודלא כפירוש רש"י" ומשמע שלא כפרוש רש"י בערובין, שכן רש"י בערובין סבר שראשי הכתלים כגון כותל מזרח וכותל מערב יכולים לשמש כמזוזות ואין צריך תקון מזוזות נוסף ברוח דרום שיחסום בעד הפתח.

כגון הבנה זו של הריטב"א, הבין **התוספות רי"ד** השלם¹⁶ באומרו: "פירוש מזוזות מן הכתלים מצד זה ומצד זה שיהא הדלת שוקף עליהן". וכמו"כ **הראב"ד**¹⁷ באומרו: "פירוש דלית ליה המשקופים שבצדדין, הם המזוזות שבצדדים". ומשמע שהריטב"א פירש את מחלוקת רב רחומי ואבא יוסי כמו רש"י במנחות ע"פ הלישנא הראשונה.

הגמרא בערובין¹⁸ אומרת: "תנא צורת הפתח שאמרו, קנה מכאן וקנה מכאן וקנה על גביהן". הריטב"א¹⁹ שואל: "וא"ת בקנה מכאן וקנה מכאן היכי איכא שקפי דמצריכינן לעייל והוה ליה פתחי שמאי". הריטב"א התקשה כיצד הגדרת צורת הפתח יכולה להעשות על ידי "קנה מכאן וקנה מכאן" והוא לא הבין כיצד הקנים יכולים להוות הגדרה של צורת הפתח מפני שאין מזוזות ומשקוף המגדירים צורת פתח.

לכאורה, שאלת הריטב"א אינה מובנת שכן הקנים, הם שיוצרים את הפתח שכן הם המשקוף והמזוזות. ועל ידי הקנים, הפתח מוגדר ונעשית

16 ערובין יא. ד"ה דלית ליה שקפי

17 בחידושי המאירי ערובין יא. עמוד עא בהוצאת מוסד הרב קוק

18 יא:

19 ערובין יא. ד"ה אשכחינהו רב אחא

מכרמי שומרון

צורת הפתח. ואם הריטב"א הבין כמו פירוש רש"י במנחות ע"פ הלישנא הראשונה, אזי הובהר שראשי הכתלים החוסמים את הפתח מהווים משקוף ומזוזות. ולכן שאלת הריטב"א תמוהה.

בעקבות כך החזו"א מפרש הבנה אחרת בדיברי הריטב"א.

הבנה ב: החזו"א²⁰ מגדיר את המושג 'מחיצה' באומרו: "ועיקר ענין המחיצות הוא לב' דברים. למנוע דריסת הרבים ולהכיר את המקום למיוחד ומובדל מסביבותיו". כלומר המחיצה, הכתלים והפתח נועדו על מנת לגדור ולהגביל את הרוח הפרוצה ולצמצם את אפשרות הכניסה למבנה רק למקום הרצוי. ולאור דברים אלו החזו"א²¹ מבין את דברי הריטב"א בשונה מההבנה הראשונה ומביא מחלוקת בין דברי רש"י לבין דברי הריטב"א²² באומרו: "ואחרי שמדרך הבנין להבדיל את המזוזות בבנין משאר הכותל... כי המזוזות נבנין בפני עצמן, בתלוש, ונקבעין אח"כ בכותל, מפני שע"י זה מכוון יותר הדלת במזוזה. והלכך ס"ל להריטב"א בכל שאין משקופים, ניכר שאין זה פתח אלא פירצה, ולפרש"י... לא נפקא מתורת פתח אלא כשניכר שאין זה בנין אלא הרוס ופרוץ".

כלומר החזו"א מסביר את דעת הריטב"א, שאומנם כתלי הבנין מגדירים את מיקום הפתח אך עדיין צריך תיקון מזוזות המעיד על כך שהפתח הוא אכן פתח ולא פירצה בלבד. ולכן לדעת הריטב"א יש לתקן תיקון מזוזות נוסף, מעין חיפוי המזוזות (ראשי הכתלים) בעץ או כיו"ב (ציור 6). ולזה התכוון הריטב"א באומרו: "דלית ליה שקפי פירוש שאין שם תיקון מזוזות מן הצד". ואילו לדעת רש"י במנחות פירצה נקראת רק אם אין ראשי כתלים החוסמים את רוח דרום, אבל אם ישנו כותל החוסם את הרוח (ציור 4), אזי חייב במזוזה ואין צורך בחיפוי נוסף של עץ או כיו"ב.

לאחר הסבר הריטב"א ע"פ החזו"א מובנת שאלת הריטב"א: "וא"ת בקנה מכאן וקנה מכאן היכי איכא שקפי דמצריכינן לעיל והוה ליה פתחי שימאי", מפני שלדעת הריטב"א, צורת הפתח תחוייב בשני גורמים, שהם הגבלת הרוח הפרוצה ע"י כתלים החוסמים אותה, וכמו"כ יש צורך בתיקון

20 או"ח סימן סז (ג) אות ה

21 או"ח סימן ע (ז) אות כה

22 ע"פ הבנה א' הובן שהריטב"א סובר כמו רש"י במנחות ואילו ע"פ הבנה זו מתבארת מחלוקת ביניהם

צורת הפתח

מזוזות נוסף מן הצד, ולכן נשאלת השאלה כיצד הקנים יכולים להוות גם כתלים החוסמים את הרוח וגם תיקון מזוזות מן הצד²³.

ובהמשך דבריו עונה:

"שאינ מעכבי שקפי אלא בפתח שבכותל, דכי ליכא שקפי והיינו המזוזות, אפילו יהיו פני הכותל שוין אינו נראה אלא כפירצה. אבל בקנים או קונדרסין שפיר מתחזי צורת הפתח בלא שקפי".

כלומר הריטב"א הולך ע"פ העקרון שהמזוזות יכולים לשמש בתור כתלי הבית המגדירים את הפתח ואילו כתלי הבית אינם יכולים לשמש בתור מזוזות. והכוונה, שכאשר ישנו מבנה ורוצים ליצור פתח בתוך הכותל, אזי הפתח יקרא פתח רק לאחר שיהיה תיקון מזוזות נוסף המעיד על כך שאכן זהו פתח בכותל ולא פירצה. אבל כאשר באים ליצור פתח מקנים בלבד ולא חוצבים בכותל על מנת ליצור פתח, אזי עצם הנחת הקנים יוצרת את הפתח מפני שאין כותל וכל צורת הפתח היא יחידה עצמאית בפני עצמה. ולכן, בקנה מכאן וקנה מכאן, אף הריטב"א יודה שהקנים מהווים פתח, לעומת פתח שבכותל שצריך תיקון מזוזות נוסף.

וכמו"כ ודאי שהריטב"א יודה שבמבנה של ג' כתלים והכותל הרביעי פרוץ לגמרי (ציור 2), אזי באם יניח פצימין (תיקון מזוזות כגון עץ או כיו"ב) על ראשי הכתלים והתקרה, הם יהוו בתור משקוף ומזוזות והפתח יתחייב במזוזה, וכל מה שהריטב"א חייב תיקון מזוזות נוסף, זה רק כאשר ישנו פתח בתוך הכותל שאלמלא התיקון הנוסף יראה כפירצה, אבל באם הפתח על כל פני הבית אזי הפצימין מגדירים את הפתח.

23 לשיטת רש"י במנחות, אין שאלה זו קשה שכן הבין שראשי הכתלים מספיקים עמ"נ לחייב במזוזה ואין צורך בחיפוי מזוזות נוסף.

סיכום השיטות העיקריות במחלוקת פיתחי שימאי :

דלית ליה שקפי	דלית ליה תקרה	
מזוזות	אסקופה עליונה	רש"י לישנא א'
אסקופה עליונה	שאין הבית מקורה	מנחות לג : לישנא ב'
מזוזות שנחלצו אבניהם מכאן ומכאן אבן נכנסת ואבן יוצאת ואין זו צורת הפתח	שאין כלום בנין למעלה מן הפתח אלא כל הכותל חלוק כפתח עד ראשו וצורת הפתח שאמרו קנה מכאן וקנה מכאן, וקנה על גביהן	רש"י ערובין יא.
שאין שם מזוזות אלא האבנים בולטות כגון שיני חומה	מקום שהפתח שוקף שם מלמעלה אינו שווה אלא האבנים מן הכיפה אבן נכנסת ואבן יוצאת	תוספות מנחות לג : ד"ה דלית להו תקרה רא"ש סימן יא
שאין שם תיקון מזוזות מן הצד	שלא נתנו שם תקרה הנקרא בלשון הכתוב משקוף	ריטב"א ערובין יא.

ג. פיתחא דאקרנא

הגמרא במנחות²⁴ אומרת: "אמר אמימר האי פיתחא דאקרנא חייב במזוזה. אמר ליה רב אשי לאמימר והא לית ליה פצימין, א"ל עדי פצימין" אם עד עתה עסקנו בפיתחי שימאי הפטורים ממזוזה, כעת נעסוק בפיתחא דאקרנא החייב במזוזה.

מחלוקת רש"י והרא"ש בפירוש פיתחא דאקרנא

דעת רש"י "דאקרנא - בקרן זווית של בית. והא אין לה פצימין - מזוזות אלא ראשי הכתלים. עדי - הרי כלומר אלו ראשי הכתלים הן הן פצימין". רש"י הבין שפיתחא דאקרנא הוא מבנה בקרן זווית (ציור 1) לכוון דרום מזרח וכתלי המבנה הדרומי והמזרחי משמשים גם כהגדרת הפתח. לדעת רש"י, כתלי הבית צריכים לסגור את הרוח הפתוחה וליצור פתח מיוחד ומוגדר. ולכן, אם כתלי הבית משמשים כמבנה הסוגר את הפתח ומשמש כצורת הפתח (ציור 4) אזי ודאי שיהיה חייב במזוזה.²⁵ ואם כותלי הבית אינם משמשים כלל לסגור את הרוח הפרוצה (ציור 2), אזי ודאי שיהיה

24 דף לד.

25 ע"פ הבנת רש"י במנחות לפיתחי שימאי בלישנא הראשונה

צורת הפתח

פטור.²⁶ וכל החידוש בפיתחא דאקרנא הוא שלכאורה אין לה פצימין (מזוזות) אלא רק ראשי הכתלים של מבנה הבית, ובכל אופן הפתח חייב במזוזות, וזאת מפני שכאשר ראשי הכתלים של המבנה חוסמים את הפתח ואע"פ שאינם כותל מול כותל אלא בקרן זוית, הם משמשים גם כמזוזות לצורת הפתח.

משמע, שבמבנה של ג' כתלים והכותל הרביעי פרוץ (ציור 2), אין אומרים שהכתלים יהיו מזוזות ואילו בפיתחא דאקרנא, למרות שראשי הכתלים משמשים למבנה הבית ולא להגדרת צורת הפתח, בכל אופן נעשים הכתלים כפצימין. שכן כותל דרום ומזרח יצרו פתח מוגדר ולא פרצה.

דעת הרא"ש²⁷ "פיתחא דאקרנא - כגון שהפתח ממלא כל מזרח ומגיע מצפון לדרום (ציור 28).²⁸ והא לית ליה פצימין - אלא כותלי הבית של צפון ודרום. עדי פצימין - באמת אע"פ שאין נראין כפצימין אלא כותלי הבית שנמשכין עד שם, מכל מקום פצימין הן".

הרא"ש הבין כמו רש"י בערובין שמבנה של ג' כתלים והכותל הרביעי פרוץ, אזי אע"פ שכותלי צפון ודרום²⁹ אינם משמשים לסגירת הרוח המזרחית³⁰, מכל מקום הם נחשבים למזוזות ואין צורך שכותלי הבית יחסמו בעד הרוח הפתוחה. לדעת הרא"ש, כל עוד שהפתח מסותת היטב ואינו כאבן נכנסת ואבן יוצאת³¹, אזי הפתח יתחייב במזוזות.

החזו"א³² מקשה על דברי הרא"ש שכן הגמרא במנחות³³ אומרת שאכסדרה פטורה מן המזוזות ואף שיש לה פצימין וזאת משום שהפצימין נעשו לחיזוק תקרה ולא לשם מחיצה. ומבאר, שראשי הכתלים אינם נחשבים כפצימין. ובפיתחא דאקרנא ע"פ פירוש הרא"ש, ראשי הכתלים כן נחשבים כמזוזות. ודברי הרא"ש תמוהים שכן ראשי הכתלים בפיתחא דאקרנא אינם עדיפים על ראשי הכתלים באכסדרה ועוד, באכסדרה ישנם

26 כאמור, רש"י במנחות מבין בשונה מרש"י בערובין, שכן בערובין סבר שאם התקרה תגיע עד לסוף הפתח והכתלים יהיו מסותתים היטב יהיה חייב אף בשאין כתלים מהצד הסוגרים את הפתח

27 סימן יד

28 אך בציור, הפתח לצד דרום עמ"י להבליט את צורת המבנה

29 בציור מזרח ומערב

30 בציור דרום

31 כאמור, זהו טעם הפטור לפירוש הרא"ש בפתחי שימאי

32 יו"ד סימן קעב אות ה

33 דף לג :

מכרמי שומרון

פצימין אלא שנעשו לחיזוק התקרה ואילו בפיתחא דאקרנא, אפילו פצימין אין, ובכל אופן אכסדרה פטורה ואילו פיתחא דאקרנא חייב.

הפרישה³⁴ עונה: "דמיירי דיש לו דלת העומדת במקום מחיצה רביעית ולכן חייב אף שאין פצימין". כלומר לדעת הפרישה המציאות של פיתחא דאקרנא, ע"פ הרא"ש, היא כאשר יש למבנה דלת ולכן חייב אף שאין פצימין³⁵.

היד קטנה³⁶ עונה שעיקר הטעם הוא משום שאכסדרה אינה נעשית לשם דירה כלל ולכן גם אם ישנם פצימין אזי הם נחשבים לחיזוקי תקרה ולא למזוזות אבל בבית דירה, הכתלים עצמם, אף שאינם חוסמים את הפתח, נחשבים למזוזות. כלומר לדעתו, במבנה שאינו עשוי לדירה, ראשי הכתלים ואף הפצימין אינם חשובים כמזוזות. אך בבית דירה, ראשי הכתלים יהיו חשובים כמזוזות.

ולכן שאלת החזו"א על הרא"ש נידחתה בעקבות תירוץ הפרישה והיד הקטנה.

ד. הגישות השונות להלכה³⁷

גישה ראשונה:

המרדכי³⁸ אומר שניתן ליצור דופן שלישית בסוכה, ע"י קורה ברוחב טפח וקצת, ולהעמידה במרחק של פחות מג' טפחים מהמחיצה ולהניח עוד קנה בסמוך לו במרחק ד' טפחים, ומעל הקורה והקנה, יניח קנה נוסף ובכך יעשה מחיצה של ז' טפחים (ציור 12).

המרדכי מביא את דיברי **הראב"ה** שאומר: "שאם מגיעין הקנים העומדים לצורת הפתח עד לסכך אע"פ שאין קנה על גביהם כשר".

משמע, שהסכך יכול לשמש בתור קנה עליון, ולענינו, ניתן לומר שגם התקרה יכולה לשמש כמשקוף העליון, ולכאורה משמע שגם כתלי הבניין הצדדים, למרות שאינם חוסמים את הרוח הפרוצה, יכולים לשמש כמזוזות.

34 יו"ד רפז אות ג

35 יתכן ולדעת הפרישה ראשי הכתלים אשר אינם חוסמים את הפתח, אינם חשובים כמזוזות.

36 פרק ב' מהלכות מזוזה במנחת עני אות יד

37 וכאמור לעניין הלכה יש לשאול מורה הוראה.

38 הלכות סוכה סימן תשל"א

צורת הפתח

הרמ"א³⁹ בעניין דפנות הסוכה, הביא את דברי המרדכי באומרו: "ואם הטפח והדופן⁴⁰ מגיע לסכך אין צריך קנה על גביהן".

הטור⁴¹ כותב: "שאם הפתח ממלא כל הרוח חייב שכתלי הבית שמן הצדדים חשובין כמזוזות". ומשמע שפירש את פיתחא שאקרנא כמו פירוש הרא"ש⁴².

הב"י⁴³ מביא את דעת הרא"ש בעניין פיתחא דאקרנא, ומשמע שסובר כמותו. וכמו"כ הוסיף ואמר:

"אבל **הרמב"ם** פסק הלכה כחכמים שכתב שאין הבית חייב במזוזה עד שיהיו לו שתי מזוזות והשמיט ההיא דפיתחא דאקרנא, ואפשר דטעמא משום דממילא משמע שראשי הכתלים הם חשובים מזוזות".

כלומר הב"י אומר שהרמב"ם בהלכותיו לא הביא את עניין פיתחא דאקרנא וזאת משום שהיה לו פשוט שראשי הכתלים חשובים כמזוזות. ומשמע מדברי הב"י שגם הרמב"ם סובר כפירוש הרא"ש.

השו"ע לא כתב את עניין פיתחא דאקרנא אך מתוך דבריו בב"י, משמע שסובר כמו הרא"ש.

המרדכי, הראב"י והרמ"א דברו על כך שהסכך יכול לשמש כקנה עליון ולעניין צורת הפתח משמע שהתקרה יכולה לשמש כמשקוף.

הרא"ש, הטור והב"י דברו על ראשי הכתלים שמהווים פצימין. ומשמע שהטעם של כולם הוא אחד, שראשי הכתלים וכמו"כ התקרה, יכולים להוות מזוזות ומשקוף. אי"כ לדעת רש"י בערובין, הרא"ש, המרדכי, הראב"י, הטור, הב"י, הרמב"ם, השו"ע והרמ"א, מבנה של ג' כתלים והכותל הרביעי פרוץ (ציור 2), חייב במזוזה שכן כתלי הבית שמן הצדדים חשובין כמזוזות.

המגן אברהם⁴⁴ משיג על דיברי הרמ"א ומקשה שתי קושיות:

א. הירושלמי⁴⁵ אומר: "שפאה (כלומר קליעת הזמורה המתוחה מאילן לאילן) מצלת בסוכה ואין סוף סכך מצלת, מה בין זה לזה, זה נעשה לכך וזה

39 אר"ח סימן תרל סעיף ב

40 ועיין בביאור הגר"א שגורס הטפח והקנה

41 יו"ד סימן רפז אות א בהוצאת המכון

42 ציור 2

43 ד"ה פתח שאין בן אלא מזוזה אחת

44 אר"ח סימן תרל אות ב

45 סוכה פ"א ה"א דף נב עמוד א

מכרמי שומרון

לא נעשה לכך". משמע מדברי הירושלמי שהזמורה יכולה לשמש בתור הקנה העליון ואילו הסכך אינו יכול לשמש בתור קנה עליון מפני שאינו עשוי לכך, ומשמע לעינינו, שהתקרה אינה יכולה לשמש כמשקוף וכן גם ראשי הכתלים אינם יכולים לשמש כמזוזות.

א"כ דברי הירושלמי מהווים לכאורה סתירה לאור דברי הראשונים הנ"ל.
ב. המשנה בערובין⁴⁶ אומרת:

"מבוי שהוא גבוה למעלה מעשרים אמה, ימעט. רבי יהודה אומר אינו צריך. והרחב עשר אמות, ימעט. ואם יש לו צורת הפתח, אע"פ שהוא רחב מעשר אמות, אין צריך למעט".

ומשמע ממשנה זו, שמבוי הגבוה מעשרים אמה או רחב מעשר אמות אינו יכול לתקנו ע"י קורה אך יכול לתקנו ע"י צורת הפתח.
הרמ"א⁴⁷ בעניין תיקון צורת הפתח למבוי אומר:

"דנוהגין האידנא לתקן כל המבואות בצורת הפתח, דכל המבואות שלנו יש להם דין חצרות. והמנהג הפשוט במדינות אלו לתקן ע"י חבל הקשור לרוחבו של מבוי. ודין חבל זה אינו קורה, שהרי אין רוחבו טפח ולא מהני אלא מטעם צורת הפתח... ועל כן יש לזהר להעמיד תחת החבל שני קנים גבוהים י" מכוונים תחת החבל".

כלומר הרמ"א אומר שלמבואות ישנם דין של חצרות וניתן לתקן רק ע"י צורת הפתח ולא ע"י לחי או קורה ולכן יכול למתוח חבל בין שני כתלי המבוי אך צריך להקפיד לשים שני קנים תחת החבל, וזאת על מנת שישמשו לצורת הפתח.

אך דיברי הרמ"א תמוהים שכן מצריך לשים קנים תחת החבל ואילו לגבי דפנות הסוכה⁴⁸, הביא בשם המרדכי שהסכך יכול לשמש בתור קנה עליון, ולכאורה צריך להיות אותו דין וכתלי המבוי יוכלו להוות כקנים. וכמו"כ, אם ראשי הכתלים יכולים להוות מזוזות לעניין צורת הפתח, אזי כל קורה משמשת גם לצורת הפתח, ואילו מדברי המשנה שיכול לתקן ע"י צורת הפתח ולא ע"י קורה משמע שקורה אינה כמו צורת הפתח.

46 דף ב.

47 או"ח שסג סעיף כו

48 או"ח סימן תרל סעיף ב

צורת הפתח

בעקבות שתי קושיות אלו המגן אברהם טען שיש להחמיר ולהעמיד קנים תחת החבל לעניין צורת הפתח במבוי, ומשמע לעינינו שאין לברך על מזוזה בפתח הנסמך על ראשי הכתלים והתקרה.

הגר"א עונה על שאלת המג"א מהירושלמי, בכך שאומר שהירושלמי חולק על הבבלי ואינו להלכה, ומביא ראייה, שכן הגמרא בערובין⁴⁹ אומרת לעניין מחיצות שעומדות מאיליהן, כו"ע לא פליגי דהויא מחיצה ומשמע שאע"פ שהמחיצה לא נעשתה לכך היא נקראת מחיצה, ומתוך דברי הירושלמי שאמר שאין סוף סכך מצל מפני שאינו נעשה לכך, משמע שהירושלמי חולק על הבבלי, וקיימא לן דבמחלוקת בבלי וירושלמי, הלכה כבבלי. לכן לדעת הגר"א, אין להביא ראייה מהירושלמי כנגד הרמ"א.

בספר חובת הדר⁵⁰ נאמר: "שאם ראשי הכתלים משמשים ככתלי בית אחר (ציור 9), אינן נידונין כמוזות" משום "דלא אמרינן כותלי הבית יהיו כפצימין כיון שנמשכין לצד אחר מחלל הפתח". משמע שכתלי הבית יכולים להוות מזוזות רק באם הם משמשים לאותו מבנה, אך אם הם סוגרים רוח אחרת, אין הם נעשים כמוזות. לכן, ניתן לתרץ את קושיית המג"א ממסכת ערובין היות וכתלי המבוי משמשים כתלים למבנים הצדדים אין הם יכולים לשמש כמוזות ולכן חייב לשים קנים נוספים תחת החבל. כלומר צורת הפתח יכולה להעשות ע"י הכתלים שמן הצד אך במבוי, שהכתלים משמשים למבנים הצדדים, יכול לתקן רק ע"י צורת פתח שיש לה תוספת של קנים תחת החבל.

וכמו"כ ניתן לומר שהיות וכתלי המבוי אינם מסותתים היטב וניראים כאבן נכנסת ואבן יוצאת אזי גם הרא"ש יודה שבמקרה מעיין זה הכתלים אינם נחשבים למזוזות ובעקבות כך חייב לשים קנים תחת החבל. ולכן קושיות המגן אברהם נידחות בעקבות תירוצים אלו.

49 דף טו.

50 פרק ז הלכה ו

גישה שנייה:

הרבינו יהונתן⁵¹ אומר שאם כתלי המבוי בולטים מעט וסותמים קצת את המבוי, יכול להניח קורה אף שאינה חזקה דיה להחזיק אריח, וזאת מפני שישנה צורת הפתח. אבל אם כל רוחב המבוי מפולש, הקורה חייבת ליהיות ברוחב טפח וחזקה כדי להחזיק אריח. משמע, שעל מנת ליצור צורת הפתח, ראשי הכתלים אינם יכולים לשמש כמזוזות אא"כ סותמים מעט מהפתח. ומשמע שסבר כמו המגן אברהם.

החזו"א⁵² בהתייחסותו על דברי הגר"א אומר שאין מחלוקת בין הבבלי לירושלמי באומר על דברי הירושלמי:

"שזה נעשה לכך וזה לא נעשה לכך - יש לפרש דזה נעשה לכך היינו שמשמש לצורת הפתח ומציאותו משמש צורת הפתח, אבל סוף סוף לא נעשה לכך, רצונו לומר אין צורת הפתח עליו אלא המשך תקרה עליו, ואף אם יחשוב בלבו להיות לקנה עליון לאו כלום הוא".

כלומר החזו"א דוחה את דברי הגר"א בהסברו שמחיצה העומדת מאיליה היא אכן מחיצה אע"פ שלא נעשתה לשם מחיצה, ואין הכוונה חשובה אלא השמוש, ומשום שהמחיצה משמשת כצורת הפתח בין שתי רשויות לא משנה כלל למה התכוונו בשעת עשייתה. אבל לעניין דברי הירושלמי, שסכך אינו יכול לשמש כקורה זה מפני שהסכך מיועד לחסום את הגג ולסכך על הסוכה מלמעלה, ולא נועד לחסום את הרוח הפרוצה המשמשת לכניסה, וכוונת הירושלמי באומר "זה נעשה לכך" - האם יש למחיצה שם של מחיצה ואם אכן משמשת כמחיצה עבור אותה הרוח. לכן, ע"פ דברי החזו"א, ניתן לסמוך על עמודי הטלפון והחשמל לצורך צורת הפתח⁵³.

א"כ החזו"א דוחה את הטענה של הגר"א שהבבלי חולק על הירושלמי, ובכך לשיטתו, חוזרות שאלות המג"א על הרמ"א.

לכן החזו"א אומר:

"מה שנראה מסברת ההלכה הוא שאין ראשי הכתלים נחשבין למזוזות להכשר צורת הפתח, אלא בעיני שתהא המזווה

51 ערובין דף ב: בדפי הרי"ף

52 יו"ד סימן קעב אות ג

53 אך אין קובעין מזווה על עמודי הטלפון והחשמל משום שאין המזווה משתמרת ולפעמים יש שותפות נוכרי

צורת הפתח

סותמת מקצת הפתח, וכמש"כ המגן אברהם סי' שסג ס"ק כ"ח להוכיח מהא דאין קורה של מבוי עושה צורת הפתח, וכן קנה עליון צריך להיות בולט למטה מכל שטח התקרה, אבל תקרה עצמה אינה נחשבת לקנה עליון בצורת הפתח וכמש"כ המג"א סי' תר"ל סק"ב מהירושלמי".

כלומר החזו"א לא פסק כמו הרא"ש, הטור, הב"י והרמ"א אלא כמו רש"י במנחות ע"פ הלישנא הראשונה ולכן המזוזות צריכות לסתום את הפתח. וכמו"כ החזו"א מוסיף ואומר: "והנה לדינא להחמיר לענין מזוזה ואפילו ברוח רביעית פרוץ במלואו (ציור 2) צריך מזוזה אבל אין לברך". ואין צורך להחמיר כדעת הריטב"א⁵⁴ ולתקן תיקון מזוזות נוסף ע"י חיפוי עץ או כיו"ב. אך בספר חובת הדר⁵⁵ נאמר שאם תיקון מזוזות, יש לתת את המזוזה על המזוזות שכן הקטין את צורת הפתח⁵⁶.

א"כ ע"פ שיטת רבינו יהונתן, המגן אברהם והחזו"א, ראשי הכתלים הצדדים אינם יכולים לשמש כמזוזות א"כ חוסמים בעד הפתח.

ה. פצים אחד

הגמרא במנחות⁵⁷ אומרת: "רב פפא איקלע לבי מר שמואל חזא ההוא פיתחא דלא הוה ליה אלא פצים אחד משמאלא ועבידא ליה מזוזה". בהמשך, הגמרא מביאה את מחלוקת ר"מ וחכמים לענין פצים אחד ולדעת ר"מ פצים אחד הינו מספיק על מנת לחייב את הפתח במזוזה ואילו לדעת חכמים הפתח חייב להיות עם שני פצימין על מנת להתחייב במזוזה.

מחלוקת רש"י ורא"ש לענין פצים אחד

דעת רש"י "פצים אחד - שהיה הפתח אצל הזוית וציר הפתח הוא הזוית ואין מצד האחר כלום ואין לו פצים אלא סף שסוגר בו (ציור 8)".

54 ע"פ ההבנה השנייה

55 פרק ח ה"א אות ג'

56 ומשמע דאף שאמרו מצווה להניחה בטפח הסמוך לחוץ, מכל מקום אינו דוחה הך מצווה להניחה בתוך חללו של פתח.

57 דף לד.

מכרמי שומרון

רש"י הסביר, שפצים אחד היינו שישנו רק כותל אחד המשמש לגדור ולחסום את הפתח, ואילו מהצד השני, יש את הכותל המזרחי המשמש לגדור את רוח מזרח ולא את רוח דרום ולכן אינו משמש כפצים.

דעת הרא"ש⁵⁸ "והיה כותל הבית לצד ימין הפתח עובר לה מן הפתח (ציור 5) נמצא שלא היה לו פצימין אלא משמאל".

לדעת הרא"ש בפירושו לפיתחא דאקרנא (ציור 2), כתלי הבית הצפוני והדרומי⁵⁹ יכולים לשמש כמזוזות אע"פ שאינם סוגרים את הרוח המזרחית. ובפירושו לפצים אחד (ציור 5), הרא"ש מפרש שהכותל הדרומי⁶⁰ יכול לשמש כפצים ואילו הכותל הצפוני⁶¹, מכיון שאינו מסתיים בפתח אלא ממשיך הלאה מן הפתח, אינו יכול להוות פצים.

הרא"ש לא הסביר כפירוש רש"י שכן לדעת רש"י, בפצים אחד ישנו כותל אחד המשמש לסגירת הרוח ואילו לדעת הרא"ש במקרה כזה ודאי שיהיה חייב, שכן הרא"ש אינו מצריך את סגירת הרוח ע"י הכותל, ופצים אחד אמור להיות ברמת חיוב פחותה מפיתחא דאקרנא ואם הרא"ש היה מסביר את פצים אחד כמו פירוש רש"י, היה יוצא שפצים אחד בדרגת חיוב גבוהה מפיתחא דאקרנא ודבר זה אינו הגיוני⁶².

רש"י לא הסביר כדעת הרא"ש שכן רש"י הצריך שהכתלים יסגרו בעד הפתח הפרוץ ואילו במבנה של פצים אחד בדעת הרא"ש, אין פצים כלל⁶³.

ו. ולענין הלכה בפצים אחד

הרי"ף⁶⁴ הביא את מחלוקת ר' מאיר וחכמים ולא פסק הלכה. הרא"ש⁶⁵ אומר שהלכה כר' מאיר שכן ר' ישמעאל ור' עקיבא בהמשך הגמרא מוכיחים כמותו.

הטור⁶⁶ אומר שאם המזוזה בצד ימין חייב ואם בצד שמאל, פטור.⁶⁷

58 סימן יד
59 בציור מזרח ומערב
60 בציור - מערבי
61 בציור - מזרחי
62 לדעת הרא"ש ציור 8 ברמת חיוב גבוהה מציור 2 ולכן היה חייב לפרש שפצים אחד היינו ציור 5 אשר ברמת חיוב פחותה מציור 2
63 לדעת רש"י ציור 2 ללא פצימין אזי ודאי שציור 5 יהיה ללא פצימין
64 דף ו.
65 סימן יד

צורת הפתח

הרמב"ם⁶⁶ פוסק כחכמים שאין הבית חייב במזוזה עד שיהיו לו שתי מזוזות. ומשמע שפוסק כחכמים. וכך, פוסק גם **השו"ע**⁶⁹.
הרמ"א אומר שהמנהג נתפשט לסמוך על פצים אחד, ואינו נכון שכן פצים אחד פטור ממזוזה. וירא שמיים יתקן ביתו כדין ויעשה שתי מזוזות על מנת שיוכל להניח מזוזה כדין.
הש"ך הביא את דעת הרא"ש והטור המחייבים בפצים אחד ופסק שיקבע ללא ברכה.
ולכן, אם הפצים בצד שמאל (ציור 5) אזי ודאי שיהיה פטור אף לדעת הרא"ש והטור. ואם בצד ימין אזי לטור והרא"ש חייב ואילו לרמב"ם, לשו"ע והרמ"א פטור אך הש"ך⁷⁰ החמיר לקבוע ללא ברכה.
אך כאמור כל דברי הראשונים הנ"ל הם ע"פ שיטת הרא"ש שראשי הכתלים יכולים להוות מזוזות גם כשאין חוסמים את הרוח הרביעית. אך בפצים אחד (ע"פ שיטת רש"י) החוסם חלק מהרוח (ציור 7,8), הראשונים הנ"ל יודו שאף בפצים שמאל (ציור 8) חייב.

ז. פתח שאין לו דלתות

הרמב"ם⁷¹ כתב שאין הפתח מתחייב במזוזה עד שיהיו לו דלתות.
הרא"ש⁷² כתב שפתח העשוי כהלכתו לא מצינו שהדלת יעכב.
הטור⁷³ הביא את דברי הרמב"ם ואמר שלדבריו צריך להעמיד הדלתות קודם שיקבענה בכדי שלא יהיה "תעשה ולא מן העשוי", אך הוסיף והביא את דעת הרא"ש שאין חיוב המזוזה תלוי בדלת, וכך פסק.
השו"ע⁷⁴ מביא את סברת הרא"ש שבית אע"פ שאין לו דלתות חייב במזוזה ומביא את דעת הפוטרים ממזוזה בתור י"א, ולפי כללי הפסיקה, סתם וי"א, הלכה כסתם.

66 יו"ד רפו אות א בהוצאת המכון

67 וכן פסק ר' ירוחם

68 הלכות מזוזה פ"ו ה"א

69 יו"ד רפו הלכה א

70 הבאר היטב באות א' כתב שהש"ך אמר שיקבע ללא ברכה גם אם יש רק פצים שמאל. ועיין בשו"ת מהרש"ם חלק ד' סימן קיא שדחה את דבריו.

71 הלכות הזוזה פ"ו ה"א

72 סימן ח

73 יו"ד רפו אות טו בהוצאת המכון

הש"ך אומר שאם אין דלתות יקבע ללא ברכה.
המהרש"ם⁷⁵ מוסיף ואומר שאם יש פצים אחד, אפילו מצד ימין, ואין דלת
אזי משום ספיק ספיקא, שיתכן שפצים אחד פטור וכמו"כ יתכן שדלתות
מעכבות, יהיה פטור ממזוזה.

ח. סיכום המסקנות ממאמר זה⁷⁶

ראשי הכתלים והתקרה נידונים כמשקוף ומזוזות. (רא"ש, טור, ב"י, רמב"ם,
שו"ע ורמ"א)

ע"כ מבנה של ג' כתלים והרוח הרביעית פרוצה (ציור 2) - חייב במזוזה.
יש האומרים שאין חייב בברכה עד שהכתלים יסגרו חלק מהרוח הפרוזה
(ציור 4). (רבינו יהונתן, מג"א וחזו"א)

אך אם ראשי הכתלים משמשים ככותלי בית אחר (ציור 9) - אינו חייב
במזוזה. (ספר חובת הדר)

באם עשה תיקון מזוזות נוסף (ציור 6) יניח את המזוזה על החיפוי שכן הקטין
את הפתח. (ספר חובת הדר)

באם התקרה ממשיכה הלאה מכותלי הבית (ציור 11) - אין חייב במזוזה.
וכמו"כ אם שני כתלי הבית ממשיכים הלאה מהתקרה (ציור 3) - אין חייב
במזוזה.

אין הפתח מתחייב עד שיהיה לו דלת. (רמב"ם)
יש החולקים ואומרים שפתח העשוי כהלכתו, אין הדלת מעכבת. (רא"ש, טור
ושו"ע)

ע"כ בפתח ללא דלת יקבע ללא ברכה. (ש"ך)

במבנה של פצים אחד כגון שכותל אחד ממשיך הלאה מהתקרה:

אם הכותל הימני ממשיך הלאה מהתקרה והכותל השמאלי כהלכתו (ציור 5)
- פטור ממזוזה.

ואם הכותל השמאלי ממשיך הלאה מהתקרה והכותל הימני כהלכתו - יש
אומרים שחייב. (רא"ש וטור)

ויש אומרים שפטור. (רמב"ם, שו"ע ורמ"א)

ע"כ יש לקבוע ללא ברכה. (ש"ך)

74 יו"ד רפו הלכה טו

75 שו"ת מהרש"ם חלק ד סימן קיא

76 ולענין הלכה יש לשאול מורה הוראה

צורת הפתח

במבנה שכותל אחד חוסם את הפתח (ציור 7,8) :
יקבע בברכה. (רא"ש, טור, רמב"ם, שו"ע ורמ"א)
ויש הטוענים שיקבע ללא ברכה. (רבינו יהונתן, מג"א וחזו"א)
ובאם אין לפתח דלת ויש רק פצים אחד, משום ספיק ספיקא - אין חייב
במזוזה. (שו"ת מהרש"ם)

נספח תמונות - צורת הפתח

